

ELMİ İŞ

Beynəlxalq elmi jurnal

SCIENTIFIC WORK
International scientific journal

www.aem.az

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X

**X BEYNƏLXALQ ELMİ ARAŞDIRMALAR
KONFRANSININ**

M A T E R İ A L L A R I
(6 sentyabr 2022)

M A T E R I A L S
OF THE
X INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH
CONFERENCE
(6 September 2022)

Nərmin Arzu qızı Abbaszadə
AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu
magistrant
nermin.abbaszade.22@gmail.com

AZƏRBAYCAN YAŞAYIŞ EVLƏRİ VƏ ONLARIN ANTROPOLOJİ ÖYRƏNİLMƏSİ PROBLEMİ

Açar sözlər: *yaşayış evləri, antropologiya, ənənəvi evlər, mədəniyyət, mədəni irs*

Keywords: *residential houses, anthropology, traditional houses, culture, cultural heritage*

Maddi mədəniyyətin mühüm sahələrindən olan, daxili və xarici quruluşunun müxtəlifliyi baxımından çoxəsrlik tarixə malik yaşayış məskənləri, o cümlədən evlər bəşər tarixinin bütün dövrlərində insanın zəruri ehtiyaclarını, ilkin tələbatlarını (yemək, yatmaq, təhlükədən qorunmaq, istirahət etmək və s.) ödəməyə xidmət edən ən mühüm məişət vasitəsi olub.

Hər bir xalqın maddi və mənəvi mədəniyyəti təyinatı və təsnifatı, özünəməxsus spesifik cəhətləri ilə digərlərindən əsaslı surətdə fərqlənir. Məhz bu məqamda qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan xalqının qədim tarixi, çoxəsrlik təcrübəsi, bilik və vərdisləri maddi mədəniyyətin bütün sahələrində zəngin milli xüsusiyyətlərilə özünü biruzə verir. Xalqımızın maddi mədəniyyətinin mühüm tərkib hissələrindən biri olan yaşayış evləri fondu öz rəngarəngliyi və tiplərinin müxtəlifliyi ilə Qafqaz regionunda özünəməxsus yer tutur.

Azərbaycan ənənəvi yaşayış evlərinin öyrənilməsinin böyük elmi əhəmiyyəti vardır. Bu problemin həllində yekdil rəy olmadığından, ayrı-ayrı tədqiqatçılar məsələyə öz ixtisasları çərçivəsində yanaşaraq, müxtəlif təsnifat prinsipləri irəli sürmüşlər. Yaşayış evlərinin öyrənilməsi tarixinə nəzər salarkən görürük ki, ənənəvi evlərin təsnifatı

bütövlükdə ölkə miqyasında yox, müəyyən bölgələr üzrə araşdırılmışdır. Məsələn, yerli müəlliflərdən A.Ə.Paşayev Ordubad şəhərini, N.H.Ciddi Şamaxı şəhərini, Ş.Ş.Nağıyeva Quba şəhərini, İ.G.Məmmədova Təbriz şəhərini və s. tədqiqat obyektini kimi seçmişlər. Bu amil isə kompleks yanaşmalar baxımından müəyyən problemlərə səbəb olmuşdur.

“Azərbaycan xalq yaşayış evlərinin təsnifat baxımından öyrənilməsinə şərti olaraq beş qrupa bölmək olar: 1. Əhalinin həyat tərzinə görə: oturaq əhaliyə məxsus daimi evlər, elatlara məxsus müvəqqəti evlər; 2. İnşaat texnikası və tikinti materiallarına görə: möhrə-kərpic evlər, qarğı evlər, daş evlər, ağac evlər; 3. Dam örtüyünün formasına görə: piramidal-pilləli dam örtüklü evlər, yastı dam örtüklü evlər, balıqbeli dam örtüklü evlər, çatmadam örtüklü evlər; 4. Evlərin hündürlük baxımından və ya yer səthinə nəzərən yerləşməsinə görə: batıq və ya qazma-qabartma evlər, yerüstü evlər. 5. Plan quruluşuna görə: kəllayı (tənəbi) və ya kəlləzal, qoşa kəllayı, cərgəvi (düzdəmə), dairəvi-oval” (Vəliyev/ 2010:63-64).

Azərbaycanda cərəyan edən müəyyən siyasi proseslər, baş verən dəyişikliklər, mənfi və müsbət inkişaf meyilləri etnoqrafik sahədə aparılan tədqiqatlardan da yan keçməmişdir. Belə ki, qədim dövrə aid materiallarda, müəlliflərin əsərlərində yer alan məlumatlar pərakəndə səciyyə daşıyır, sistem halında deyildi, bəsit şəkildə təsvir olunurdu. Orta əsrlərdə ənənəvi yaşayış evlərinin öyrənilməsində həm yerli alimlərimizin, həm də xarici tədqiqatçıların, səyyahların əsərləri, yol qeydləri də kifayət qədər önəm kəsb edirdi.

Azərbaycanın zəngin flora və faunası, mülayim iqlimi, əlverişli coğrafi mövqeyi, Şərq-Qərb ticarət dəhlizinin qovşağında yerləşməsi dünyanın bir çox alimlərinin, səyyahlarının buraya tez-tez axın etməsinə rəvac vermişdir. Onlardan Marko Polo, Övliya Çələbi, Jan Şarden, Katerino Zeno və digər tanınmış simaları misal göstərmək olar. Lakin bu da danılmaz faktdır ki, orta əsrlərə aid əsərlərdə və qeydlərdə əks

olunan məlumatlar önəmli mənbə rolunu oynasa da konkret olaraq etnoqrafik səciyyəyə daşmır, pərakəndə xarakter daşıyır.

Azərbaycanın maddi mədəniyyətinin, o cümlədən yaşayış evlərinin yerli alimlər tərəfindən təşkilatlanmış şəkildə, elmi əsaslarla öyrənilməsində XX əsrin I yarısından başlanılmış, etnoqrafik, antropoloji tədqiqatlarda irəliləyişlər baş vermiş, tarixilik baxımından daha çox araşdırmalara cəlb olunmuşdur. Belə ki, 1921-ci ildə M.H.Vəliyevin (Baharlının) “Azərbaycan. Fiziki-coğrafi, etnoqrafik və iqtisadi öçerklər” adlı etnoqrafik problemləri əhatə edən əsəri çap olunmuşdur.

1923-cü ildə N.Nərimanovun təşəbbüsü ilə yaradılmış Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbö Cəmiyyətinin fəaliyyəti maddi və mənəvi mədəniyyətin, o cümlədən ənənəvi evlərin öyrənilməsində xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Üç şöbədən (1. Türkoloji, 2. İctimai iqtisadi və 3. Tarixi-etnoqrafik) ibarət olan cəmiyyət Azərbaycanı elmi baxımdan hərtərəfli və dərinlən tədqiq edib öyrənməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. “Cəmiyyətin “Xəbərlər”ində ilk Azərbaycan etnoqraflarından Q.T.Qaraqaşlının, Ə.K.Ələkbərovun, M.V.Quliyevanın, D.Şərifovun dərc etdirdikləri yazılarda xalqımızın maddi mədəniyyəti haqqında ətraflı məlumatlar cəmlənmişdir. Kosaoğlunun məqaləsində Qazax qəzası əhalisinin təsərrüfat məşğuliyyəti, köç yollarının marşrutu, yollardan istifadə qaydaları və s. məsələlər geniş şərh olunmuşdur” (Vəliyev/ 2010:75).

Sözügedən əsərləri tədqiq etdikdə belə qənaətə gəlik ki, insan cəmiyyətinin formalaşmasında mühüm yer tutan yaşayış evlərinin ənənəvi və müasir dövrlər üzrə öyrənilməsi, onların yeni metodlara əsasən araşdırılması, müqayisəli təhlili antropologiya elminin, xüsusən də onun bir sahəsi olan mədəni antropologiya qanunlarında duran məsələlərdən biridir.

Beləliklə, Azərbaycanın milli ənənələri üzərində qurulan yaşayış evlərinin struktur quruluşunun, təkmilləşən interyerinin və s. tədqiq olunması etnomədəni xüsusiyyətlərin müxtəlif dövrlər üzrə hansı

dərəcədə dəyişikliyə məruz qalması və ya sıradan çıxmasını aşkar etmək baxımından çox əhəmiyyətlidir. Bu tədqiqatlar etnosun həyat tərzini, adaptasiyasını, inkişaf meyillərini aydınlaşdırmaqda əvəzsiz rol oynayır.

Ədəbiyyat

1. Vəliyev, F.İ. (2010), XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı.
2. Mustafayev, A.N. (2009), Azərbaycanın maddi mədəniyyət tarixi (etnoqrafik materiallar əsasında tipoloji tədqiqat). Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı.